

BARBARA KOVAČEVIĆ

Desna ruka i lijeva noga¹

Iako prostornu orijentaciju svladavamo još u dječjoj dobi, svatko od nas zasigurno ima nekoga prijatelja ili rođaka koji u odrasloj dobi zablokira i *ne zna gdje je lijevo, a gdje desno* te je *čuđenje u svijetu*. I nikako se ne možemo načuditi što na putovanjima, pri obilasku nekoga novog turističkog odredišta, skrene u pogrešnu ulicu, čak i ako slijedi upute na aplikaciji *Google Maps*. Ne pomaže pritom ni činjenica što osoba pripada većinskoj populaciji dešnjaka, kojoj siguran orijentir može biti pisanje desnom rukom, istom onom kojom se i inače rukuje ili križa. Možemo samo odahnuti i staviti ruku na srce (koje je u simboličkim prikazima smješteno na lijevoj strani tijela) i biti sretni ako te osobe nisu aktivni sudionici u prometu ili kirurzi jer bi ishod njihova nesnalaženja mogao biti koban za pacijente.

Kako vidimo, u orijentaciji u prostoru najčešće polazimo od svojega tijela. Stoga i ne čudi činjenica da je orijentacija i prostorni odnos lijevo – desno najzastupljeniji u somatskim frazemima, i to onima koji u svojoj pozadini imaju sliku ljudskoga tijela. Istraživanje hrvatskih somatskih frazema iz 2012. godine (Kovačević, Barbara. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje) pokazalo je da se na reprezentativnome korpusu od osamstotinjak frazema pojavljuju 72 somatizma i da su među najbrojnijima oni somatski frazemi koji sadržavaju sastavnice *ruka* i *noga*.

Unutar promatranoga korpusa *ruka* se pojavljuje čak u osamdesetak frazema. Na temelju konvencionalnoga znanja ruke mogu biti opisane kao čovjekov nužni alat. Upotrebljavaju se kao instrument u svim vrstama djelatnosti, uključujući pisanje, držanje stvari, rukovanje stvarima itd. Također, imaju bitnu ulogu u ljudskoj komunikaciji: ljudi se rukuju pri čestitanju, pozdravljanju, opraštanju ili potvrđivanju dogovora, njima se maše kad se želi privući pozornost. Stoga ruke imaju važno mjesto u frazeologiji, tj. veoma su plodna sastavnica frazema jer se ljudi oslanjaju na slike o rukama koje su zasnovane na svakodnevnome iskustvu o njihovoj uporabi, funkciji, položaju i

.....
 Istraživanje hrvatskih somatskih frazema iz 2012. godine pokazalo je da se na reprezentativnome korpusu od osamstotinjak frazema pojavljuju 72 somatizma i da su među najbrojnijima oni somatski frazemi koji sadržavaju sastavnice *ruka* i *noga*.

¹ Ovaj je rad nastao u okviru istraživačkoga projekta *Hrvatska somatska frazeologija (frazeografski pristup)*, koji financira Europska unija – *NextGenerationEU*. Za iznesene stavove i mišljenja odgovoran je samo autor te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

obliku. One predstavljaju osobu, instrument, djelatnost i vještinu. Ljudi na osnovi slika o ljudskim rukama konceptualiziraju nadzor, slobodu djelovanja, posjedovanje i suradnju.

Ruka je dio tijela koji ima veoma razvijenu simboliku. Ona daje blagoslov, služi nam za izražavanje. Prema Aristotelu ruka je „alat nad alatima”. Općenito ona znači snagu, jakost i zaštitu. Međutim, ruke s popratnim pridjevnim odrednicama mogu simbolizirati darežljivost (*biti široke ruke*), gostoljubivost (*dočekati/dočekivati (primiti/primati i sl.) raširenih ruku* koga, što) i stabilnost/sigurnost (*biti u dobrim rukama, biti u lošim rukama*) te pružanje pomoći (*dati (pružiti) ruku* komu). Pokreti ruke razlikuju se u simbolici: stavljanje (polaganje) ruke na što – blagoslov, posvećenje, zacjeljivanje; podizanje jedne ruke – zakletva, poštenje; podizanje ruku – odustajanje (*dignuti/dizati ruke* <od koga, od čega>); polaganje ruke na srce – ljubav, obožavanje, pozdravljanje; sklapanje ruku – mir, savezništvo, prijateljstvo; ruke na bokovima – zanemarivanje, arogancija; ruke i voda – čistoća i nevinost. U korpusu somatskih frazema čiste su ruke simbol poštenja, a prljave nepoštenja (*imati čiste ruke, imati prljave ruke, uprljati/prljati ruke* <čime (u čemu)> *okrvaviti ruke*). Ruke gotovo kao da govore. Njima izražavamo zahtjev, obećanje, poziv, otpuštanje, prijetnju (*dignuti/dizati ruku* na koga), odbojnost ili strah, pitanje ili nijekanje čega. One izražavaju sreću (*biti sretne ruke* <u čemu>), tugu, neodlučnost, odlučnost (*čvrsta (željezna) ruka, uzeti/uzimati u svoje ruke* što), priznanje, pokajanje, mjeru, količinu, udaljenost (*biti (nalaziti se) izvan ruke, biti (naći se) pri ruci* komu, *doći/dolaziti pod ruku* komu), brojnost i vrijeme. One imaju moć (snagu) da uzbude i zabrane, da izraze odobravanje, sumnju, sram.

U kršćanskoj se tradiciji do srednjega vijeka nerado prikazivalo Božje lice. Nazočnost Boga u umjetničkim je djelima prikazana rukom koja proviruje iza oblaka. Podrijetlo toga simbola nalazi se u mnogim biblijskim citatima koji spominju ruku Božju kao znak njegove svemoćne snage i volje. Biblijsko podrijetlo i simbolika nalaze se i u frazemu *oprati/prati ruke* <od čega>. U semantičkome je talogu frazema biblijska priča o Pilatu, koji pere ruke u želji da spere sa sebe odgovornost za Kristovu smrt. U korpusu somatskih frazema prisutna je slika slobodnih ruku kao i slika vezanih ruku koje simboliziraju slobodu ili njezin nedostatak (*dati/davati slobodne (odriješene) ruke* komu, *imati slobodne (odriješene) ruke, imati vezane (sputane) ruke, ruke su vezane* komu). Funkcija držanja veoma je važna kad se govori o rukama. U somatskim frazemima takvo držanje simbolizira nadzor nad čim, posjedovanje ili vlast (*biti (ležati, nalaziti se i sl.) u čijim rukama (ruci); držati (imati) u <svojim> rukama* koga, što; *držati <sve> konce (niti) u <svojim> rukama; imati (držati) kormilo <čega> u <svojim> rukama; uzeti/uzimati (preuzeti/preuzimati) kormilo u <svoje> ruke; uzeti/uzimati uzde u <svoje> ruke, ispustiti/ispustati uzde <iz ruku>*). (Kovačević 2012: 115–117).

Ako uzmemo u obzir frazeme sa somatskim sastavnicama *šaka*, *dlan* i *prst*, u somatskoj su frazeologiji najzastupljeniji frazemi sa somatskim sastavnicama iz područja ruke. Dok se simbolika somatizma *šaka* podudara sa simbolikom somatizma *ruka*, somatska sastavnica *dlan* razvija simboliku zaštićenosti (*čuvati* (*držati*, *paziti*, *nositi*) koga, što *kao kap (malo) vode na dlanu*). Ispružen je dlan obično simbol otvorenosti i istine. Ta je simbolika preinačena u frazemu *kao na dlanu*, u kojemu upućuje na preglednost i jasnoću te u frazemima *čitati iz dlana* i *gledati u dlan*, u kojima upućuje na proricanje sudbine. Kad je riječ o sastavnici *prst*, moramo naglasiti da se ona u somatskoj frazeologiji odnosi samo na prste ruku. Pritom i pojedini prsti razvijaju vlastitu simboliku. Palac je simbol vlasti, označuje stvaralačku snagu. Kažiprst je simbol suda, odluke, ravnoteže, šutnje i vladanja samim sobom. Srednjak simbolizira potvrđivanje ličnosti. Prstenjak ima seksualnu simboliku, a mali prst ima ezoteričnu simboliku (tajne želje, okultne moći, proricanje). U korpusu somatskih frazema čisti su prsti kao i čiste ruke simbol poštenja (*imati čiste prste*), dok su dugi prsti simbol nepoštenja (*imati duge prste*). Biblijska simbolika utjecala je na oblikovanje frazema *prst Božji*. Dok umjetnički prikazi Božje prisutnosti slikom ruke simboliziraju Božju prisutnost i svemoć, slika prsta (kažiprsta) koji viri kroz oblak simbolizira Božju opomenu ili upozorenje. Od svih prsta posebno mjesto pripada malomu prstu. Njegova simbolika nefunkcionalnosti dolazi do izražaja u frazemima *ne maknuti* (*ne mrdnuti*) <ni> <malim> *prstom* <za koga, za što> i *ne taknuti* <ni> <malim> *prstom* koga, što. Somatska sastavnica *palac* nalazi se samo u frazemu *držati palce* (*palčeve*) <komu>, u kojemu je palac simbol sreće. (Kovačević 2012: 117–118).

Unutar promatranoga korpusa somatizam *noga* pojavljuje se u 43 frazema.

Noga je simbol društvene povezanosti. Omogućuje zbližavanje, podupire druženje, ukida razmake – ima društveno značenje. U širem smislu noga je simbol života. Noga je i simbol izravnoga kontakta s majkom Zemljom. Noge dodiruju tlo, one su provodnik magične i duhovne moći koju sveti čovjek gubi u dodiru s tлом. U korpusu analiziranih frazema somatska sastavnica *noga* (s pripadajućim pridjevnim odrednicama) razvija simboliku: stabilnosti (*biti na sigurnim nogama*, *biti* (*stajati*) *na staklenim* (*glinenim*) *nogama*, *izgubiti/gubiti tlo pod nogama*), snalažljivosti (*dočekati se na noge*), samostalnosti (*stajati na* <svojim> *vlastitim nogama*, *stati na* <svoje> *vlastite noge*), razboritosti (*stajati s obje noge na zemlji*), zdravlja i djelatnosti čovjeka (*biti na nogama*, *dići* (*podignuti* i sl.) *na noge* koga). Udaranje koga nogom u stražnjicu simbol je odbacivanja (*dati nogom u dupe* komu, *dati nogom u guzicu* komu, *dati nogom u tur* komu), a nemogućnost stajanja simbolizira umor i nemoć (*pasti/padati* (*spasti/spadati*) *s nogu*, *jedva se držati na nogama*, *izgubiti noge*). (Kovačević 2012: 118–119).

U okviru područja *noge* možemo uzeti u obzir i frazeme sa somatskim sastavnicama *peta* i *koljeno*. Peta je, simbolički gledano, temelj čovjeka i njegova uspravnoga stajanja.

Ranjavanjem pete čovjek je onesposobljen i pada. Stoga ne čudi drevno vjerovanje koje tumači da život ili čovjekova duša odlaze kroz petu kao što i smrt kroz nju ulazi. Simbolika ranjivosti pete prisutna je u frazemu *Ahilova peta* <čija>. Također, poznato je da škorpion i zmija najčešće ujedaju za petu. Kao stražnji i najniži dio čovjekova tijela peta dobiva negativnu konotaciju i povezuje se s negativnim čovjekovim stanjima i ponašanjem: bijegom (*dati/davati petama vjetra, podbrusiti (potprašiti) pete*), opasnošću (*gori pod petama komu*), dodvoravanjem (*lizati pete komu*), uhođenje (*biti za petama komu*). S druge strane, koljeno je simbol sjedišta tjelesne snage, simbol čovjekova autoriteta i društvene moći. Svijanje koljenja pokazuje čovjekovu fizičku slabost i nedostatak autoriteta. Padanje na koljena simbolizira pokornost, poraz, predaju (*baciti na koljena koga, što, pasti/padati na koljena <pred kim>*), a drhtanje koljena upućuje na strah ili uzbuđenje (*koljena klecaju (dršću) komu*). (Kovačević 2012: 119).

U hrvatskim se frazemima prostorni odnos desno – lijevo ostvaruje eksplicitno jer svi promatrani frazemi na formalnome planu sadržavaju pridjeve *desni* i *lijevi*, a riječ je o frazemima s nosivim sastavnicama *ruka* i *noga*. Ti su frazemi utemeljeni na metaforama DESNO JE DOBRO / LIJEVO JE LOŠE, tj. DESNO JE POZITIVNO / LIJEVO JE NEGATIVNO. Desna je strana tijela obilježena kao ‘prava, dobra, pametna, sposobna’, a lijeva kao ‘pogrešna, loša, zla, nesposobna, prijeteća’ (usp. Jesenšek 2006.). Iako desno i lijevo u tjelesnoj percepciji, dakle primarno, razvijaju simetričan odnos, tradicija i religija utemeljile su simboliku i stvorile dodatnu sporednu fizičku asimetriju lijevoga i desnoga. Ako se i to stavi sa strane, ne može se zanemariti konvencionalno znanje koje počiva na činjenici da su ljudi većinom dešnjaci (samo je od 10 do 12 posto svjetske populacije ljevoruko) i da tom stranom tijela, pogotovo desnom rukom, spretnije, brže i jednostavnije djeluju.

Metafora DESNO JE DOBRO registrirana je u frazemu sa sastavnicom *ruka* (*desna ruka čija (komu)* ‘<glavni> pomoćnik *čiji (komu)*, oslonac *čiji (komu)*, potpora *čija (komu)*’) i ulazi u koncept pružanja pomoći ili potpore, a utemeljen je i na metonimiji *ruka = čovjek*. Desna ruka označuje spretnoga čovjeka, osobu na koju se možemo osloniti. Metafora LIJEVO JE NEGATIVNO statistički gledano produktivnija je u hrvatskoj frazeologiji, zastupljena je u somatskim frazemima i sa sastavnicom *ruka* i sa sastavnicom *noga*. Kako se lijeva ruka smatra manje sposobnom od desne, činjenje čega lijevom rukom pretpostavlja lošiju kvalitetu (*lijevom rukom* [napraviti i sl.] – 1. ‘nemarno, neuredno, bezvoljno [napraviti i sl.]’; 2. ‘s lakoćom, bez teškoća [napraviti i sl.]’), ali razvija i sekundarno značenje ‘lakoća kojom se što čini’. Frazem *imati dvije lijeve ruke* opisuje nespretna čovjeka, čovjeka koji nespretno ili nevješto obavlja svoj posao (obično posao koji se obavlja rukama).

Pri oblikovanju frazemskoga značenja veliku ulogu ima pridjevna sastavnica. Dok je u somatskoj frazeologiji desna ruka pokazatelj spretnosti, čega dobrog i korisnoga,

lijeva je ruka simbol nespretnosti, čega negativnoga i lošega. Čovjek je veoma nespretna ako se za njega kaže da *ima dvije lijeve ruke*. U semantičkome talogu frazema *križati se* (*prekrižati se*) *lijevom rukom* značenja 'biti u čudu, beskrajno se čuditi čemu' nalazi se slika čovjeka koji je ostao zatečen nevjerojatnim prizorom ili događajem te je u silnoj smetenosti izgubio orijentaciju i zaboravio kojom se rukom inače križa. Isto se značenje ostvaruje i frazomom *križati se <i> desnom i lijevom* te se pojavom obiju ruku pojačava osnovno frazeološko značenje.

Samo u jednome frazemu u kojemu se pojavljuje proučavani odnos izražen pridjevima *lijevi* i *desni* nema ustaljene metaforične podloge ni somatskih sastavnica, ali se njime pokazuje ljudska orijentacija u nekome prostoru, a na značenjskome planu izražava kretanje posvuda, na sve strane, tj. i lijevo i desno (frazem *<i> lijevo i desno*). Pridavanje pozitivne i negativne konotacije stranama tijela, tj. smjerovima, nalazimo još u *Bibliji*, u kojoj lijevo označuje smjer pakla, a desno označuje smjer raja (Chevalier in Gheerbrant 1983.). Kod starih Grka povoljni se predznaci nalaze na desnoj strani, ona simbolizira snagu, spretnost i uspjeh. Slično se tumačenje može naći i kod Kelta (usp. Fink 1993.). Također, ne možemo zanemariti ni stara balkanska vjerovanja („ako te zasvrbi desno oko, u poslu ćeš imati uspjeha, a ako lijevo, predstoji ti svađa; ... zazvoni li ti desno uho, dobit ćeš dobru vijest, dok lijevo uho donosi lošu vijest” (Mahmutović 2016.)), kao ni kršćansku tradiciju u kojoj je desna ruka simbol blagoslova, a lijeva ruka simbol prokletstva. Frazem *lijeva ruka – desni džep* imenuje negativan koncept, tj. sam čin krađe ili pronevjere, a lijeva ruka obilježena je kao ona koja krađe iz čijega desnog džepa. Takva slika postaje jasnija kad uzmemo u obzir postojanje frazema *zavuču ruku u tuđi džep*. Za razliku od frazema *imati dvije lijeve ruke*, kod kojega nije usko određena djelatnost u kojoj je čovjek nevješt, frazem *imati dvije lijeve noge* u značenju 'biti loš plesač, loše plesati' ograničene je uporabe jer opisuje čovjeka koji je nespretna u plesanju, tj. koji nema dobru koordinaciju. U frazemu *pisati kao lijevom nogom* u značenju 'neuredno (ružno) pisati' negativno značenje ne počiva samo na lijevoj strani tijela, već i na „tjelesnoj antonimiji”, tj. uključivanju dijela tijela koji je suprotstavljen u samoj glagolskoj semantici. Frazemom *ustati/ustajati na lijevu nogu* obično se određuje čovjeka koji je od ranoga jutra loše raspoložen bez određenoga razloga i stoga je mrzovoljan (ljut) te često neugodan prema sugovornicima. Osim frazema *imati dvije lijeve ruke* i *imati dvije lijeve noge* postoji i varijantni frazem *imati dvije lijeve* sa značenjem 'biti nespretna u nekim vještinama, nespretno obavljati neki posao', u kojemu nema somatske sastavnice, a frazem donosi opći koncept nespretnosti (usp. Kovačević i Ramadanović 2016.).

Elisabeth Piirainen u knjizi *Widespread Idioms in Europe and Beyond* odrednice *desno* i *lijevo* povezuje s predznanstvenom koncepcijom svijeta i drevnim konceptima koji su se formirali prije otprilike dva i pol tisućljeća i koji su se pisanim tekstovima prenosili kroz stoljeća te se utjelovili kao kulturna tradicija zapada. U toj početnoj naivnoj slici svijeta univerzalne su točke oslonca, tj. opisnoga obrasca, izlazak i zalazak Sunca te ljudsko tijelo. (Piirainen 2012.) Stoga se ne može zaobići pretpostavka da je poimanje simbolike lijeve i desne strane utemeljeno na smjeru kretanja Sunca, te je desno ono što se kreće u istome smjeru, a lijevo ono što se kreće u suprotnome smjeru (te su odrednice uvjetovane hemisferom). Kasnije su se ta drevna poimanja integrirala u monoteističkome svjetonazoru, pa se i ljudsko tijelo počelo vrednovati kroz tu prizmu (usp. Mahmutović 2016.) Koncept u kojemu je desno dobro, pravedno i istinito, a lijevo loše, nepravedno i lažno tako je postao snažno razrađen kulturni model u Europi. Stoga i dva frazema (*desna ruka čija (komu) i ustati/ustajati na lijevu nogu*) – u kojima se koncept desnoga povezuje s rukom kao simbolom snage i moći, a koncept lijevoga s nogom, tj. lijevo položenim dijelovima tijela, koji prema vjerovanju predstavljaju zlo – imaju općeuropski status.

Frazem *desna ruka čija (komu)* počiva na starome narodnom vjerovanju koji koncept desnoga povezuje s dobrim, a fizički je utemeljen jer je desna ruka obično važnija i aktivnija ruka. Ciceron, Horacije i drugi rimski pisci koriste se izrazom *desna ruka* (latinski *dextella*, *dextera*) u značenju 'najbolji pomoćnik'. Ruka ili šaka simboli su moći i snage barem u hijerarhijskim i patrijarhalnim društvima kakva su bila indoeuropska. Frazem *desna ruka čija (komu)* ili *biti desna ruka čija (komu)* općeuropskoga je karaktera i prisutan je u većini europskih jezika, npr. engleskome *to be someone's right hand*, njemačkome *jemandes rechte Hand sein*, francuskome *être le bras droit de qqn.*, talijanskome *essere il braccio destro di qualcuno*, češkome *být něčí pravá ruka // pravou rukou*, poljskome *być czyjąs prawą ręką*, ruskome *быт чьей-л. правой рукой*. (usp. Piirainen 2012.).

Frazem *ustati/ustajati na lijevu nogu* počiva na starome narodnom vjerovanju koji koncept lijevoga povezuje s lošim i zlokočnim. Podatke o takvu vjerovanju nalazimo još u rimsko doba, kad se smatralo da predznaci ili nagovještaji, posebice let ptica koje prolijeću s naše lijeve strane ili ustajanje iz kreveta lijevom nogom, donose nesreću. Također, postojalo je i vjerovanje da je lijeva strana kreveta puna zlih duhova i da izlazak iz kreveta na tu stranu donosi nesreću od ranoga jutra. Frazem *ustati/ustajati na lijevu nogu* općeuropskoga je karaktera

Les Déceptions.

i prisutan je u mnogim europskim jezicima, npr. u njemačkome *mit dem linken Fuß/ Bein <zuerst> aufgestanden sein*, francuskome *se lever du pied gauche*, talijanskome *scendere dal letto (alzarsi) col piede sinistro*, češkome *vstávat levou nohou*, poljskome *wstać lewą nogą*. (Piirainen 2012.). Međutim, pridjevna sastavnica *lijevi* u hrvatskome jeziku može varirati sa sastavnicom *krivi* (*ustati/ustajati na krivu nogu*). Iste varijantne istovrijednice postoje u francuskome jeziku (*se lever du mauvais pied*) i u talijanskome jeziku (*scendere dal letto (alzarsi) col piede sbagliato*) i podudarne su s ruskim frazedom *встать не с той ногой*. Dok je u većini europskih jezika riječ o somatskome frazemu, u engleskome jeziku značenjski mu je istovrijedan frazem *to get out of bed on the wrong side*, koji nije somatski, ali je pozadinskom slikom blizak vjerovanju starih Latina.

Nakon ovoga izleta u prošlost i drevno doba vratimo se u sadašnjost i na početak ovoga rada. Suvremena su istraživanja pokazala da se u prostornoj orijentaciji najlošije snalaze ljevoruke žene, što podupire poznatu nam izreku da je svijet stvoren za muškarce i za dešnjake. Međutim, s obzirom na činjenicu da sam i sama ljevoruka, često se pitam je li tomu tako? Naime, dolazim iz obitelji u kojoj je prisutnost ljevorukih članova statistički gledano velika. I svi smo prolazili isti put. Katkad smo promatrajući okolinu sami prebacivali jedači pribor ili škare iz *krive* u *pravu* ruku jer to valjda tako ide, a katkad su nam iz okoline dolazile sugestije da bi bilo bolje prebaciti olovku ili bojicu u drugu ruku. Dok je s pisanjem ili crtanjem bilo problema, o pletenju i sviranju nitko nije vodio računa. Moj je tata zahvaljujući svojoj učiteljici Nadi svladao pisanje desnom rukom i svoj je ljevoruki krasopis zamijenio desnorukim švrakopisom. Nismo se mnogo trudili dešifrirati njegove hijerogliffe na razglednicama koje je obožavao slati s putovanja, nego smo pričekali da se vrati i da nam ih sam pročita. Jer taj svoj desnoruki švrakopis samo je on mogao pročitati. Moja se mama očito pobjerala da se to i meni ne dogodi, pa je odmah na početku mojega školovanja dogovorila s učiteljicom Jasnou da neće primjenjivati *starinsku* pedagogiju. Da se stvari polako mijenjaju te da i ljevoruki mogu utjecati na dešnjake, pokazuje i činjenica da moja desnoruka sestra, koja je odrasla među ljevacima, danas jede kao iskonska ljevakinja.